

logische en juridische faculteiten bij dit onderwijs en tenslotte over de geschiedwetenschap en de verschillende doelstellingen daarvan die in de loop van een eeuw in Utrecht geconstateerd kunnen worden. Daarbij komt soms ook het onderwijs aan andere Nederlandse universiteiten ter sprake; per slot van rekening leefde Utrecht niet op een eiland. Daardoor krijgen we hier een aanzet tot de geschiedenis van de geschiedbeschouwing in heel Nederland. Een aanzet, want de schrijfster heeft begrijpelijkerwijs niet eenzelfde minutieus onderzoek van collegedictaten en dergelijke bronnen kunnen verrichten voor andere universiteiten dan de Utrechtse. Wanneer ik denk aan de wijze waarop deze dictaten geschreven zijn, vaak in vrijwel onleesbaar handschrift met alleen aan de auteur van het dictaat bekende afkortingen voor veel Latijnse woorden, waarbij niet uitgesloten is dat het gedicteerde Latijn soms verkeerd verstaan is, dan heb ik er grote waardering voor dat iemand ertoe gekomen is dit alles door te worstelen en de resultaten van die arbeid in zulke bevattelijke en heldere taal voor ons neer te zetten.

Goede kennis van Latijn is hiervoor wel een vereiste, een kennis waaraan het bij de studenten soms ontbrak, zoals de schrijfster in een lezenswaard caput uiteenzet. Dit geeft mij aanleiding mij af te vragen of Roelevink er niet teveel op rekent dat al haar lezers het Latijn voldoende beheersen om haar vele opgenomen Latijnse citaten te begrijpen. Het is waar, dat zij meestal in de tekst een parafrase opneemt, zodat een niet-latinist rustig door kan lezen, wat zeker een elegante oplossing is. Toch vraag ik mij af— evenals ik dat deed bij het lezen van Frijhoff — of het onvertaald laten van Latijnse citaten in deze tijd nog wel kan.

In de door Roelevink gekozen periode zijn er vijf hoogleraren in Utrecht geweest die — naast hun andere werk — de algemene geschiedenis hebben gedoceerd. Zij komen voortdurend ter sprake, maar het was binnen het bestek van dit boek niet mogelijk ieder afzonderlijk meer uitvoerig te bespreken. Tot mijn genoegen las ik in de inleiding van dit proefschrift dat het de bedoeling is dat er een tweede deel zal verschijnen waarin deze vijf — van Petrus Wesseling tot Philips Willem van Heusde — de aandacht zullen krijgen die zij ook op grond van andere wetenschappelijke arbeid verdienen.

E. P. de Booy

J. J. Steur, *Herstel of ondergang. De voorstellen tot redres van de Verenigde Oost-Indische Compagnie 1740-1795* (Dissertatie Leiden 1984; Utrecht: HES Uitgevers, 1984, 322 blz., f65,-, ISBN 90 6194 214 4).

De langzame ondergang van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in de jaren 1740-1795 kan op verschillende manieren benaderd worden. De Republiek van de Zeven Provinciën ging in 1795 ter ziele. Is het dan niet vanzelfsprekend dat de VOC, nauw verbonden met de Republiek als zij was, ook ten onder ging? Verlaat men het brede terrein van de algemene politieke ontwikkelingen, dan kan men zich meer specifiek afvragen wat de bestuurders van de Compagnie gedaan hebben om de VOC overeind te houden en of deze pogingen bij de financiële positie van de Compagnie pasten. Deze twee manieren om de ondergang van de VOC te benaderen kunnen moeilijk van elkaar gescheiden worden. Daarvoor zijn het algemene en het specifieke te zeer met elkaar verweven.

Toch onderwierp Steur de specifieke voorstellen tot redres van de VOC aan een nader onderzoek en liet hij de algemene politieke ontwikkelingen rusten. Deze voorstellen stammen

niet uitsluitend uit de laatste jaren van het proces van verval van de Compagnie, maar ook uit de jaren daarvoor. In 1740 werden hervormingsideeën naar voren gebracht. De Staten van Holland uitten in verband met de besprekingen over verlenging van het VOC-octrooi hun zorgen over de excessief stijgende kosten. De reeks hervormingsvoorstellen eindigt met de tweede memorie van de bewindhebbers Falck, Craayvanger en Scholten in mei 1795. De meest fundamentele voorstellen kwamen van de bewindhebber Cornelis van der Oudermeulen: twee memories in 1772, een derde in 1785, en enkele brieven vlak voor zijn aftreden in 1789. Daartussen liggen zowel een periode van verbetering, 1775-1780, als de door de oorlog met Engeland désastreuse jaren 1780-1784.

Het was voor Steur gemakkelijk dat hij bijna al het archiefmateriaal over de voorstellen tot redres in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag kon vinden. Daar zijn allereerst het VOC-archief, de Collectie Hope en het archief van het Comité tot de zaken van de Oost-Indische handel en bezittingen, bovendien de archieven van overheden die zich met de VOC bezighielden: de Staten-Generaal, de Staten van Holland, de Stadhoudelijke Secretarie. Tenslotte zijn er familie-archieven en collecties waarin stukken voorkomen betreffende de VOC. Deze archieven bevatten de voorstellen tot redres zelve, die meestal werden gedaan door individuele bewindhebbers of door een gouverneur-generaal, officiële reacties van de Heren XVII en de Hoge Regering te Batavia op deze voorstellen en soms een voorstel van een overheid, zoals dat van de Staten van Holland in 1740, van de patriotse Staten van Holland in 1783, van de prinsgezinde raadpensionaris Van der Spiegel in 1787.

Het is opvallend dat de Heren XVII, de eerst verantwoordelijken voor het welzijn van de VOC, zo weinig actief zijn geweest. Na de rampzalige oorlogsjaren 1780-1784 kwamen zij pas in 1788 met een memorie en dan nog in antwoord op een brief van stadhouder Willem V. Daarbij mag niet vergeten worden dat Van der Oudermeulen reeds in 1772 twee financieel goed verantwoorde memories had ingediend. Thomas Hope, die nota bene in 1755 als hoofdparticipatant namens de andere hoofdparticipatanten scherpe kritiek had geuit, reageerde fel en vernietigend op deze memories. Steur spreekt zelfs van een persoonlijke aanval (87), maar kan deze niet verklaren. Evenmin wordt echt duidelijk waarom de twee hervormingsgezinde bewindhebbers die koopman waren, Van der Hoop en Van der Oudermeulen, elkaar hebben tegengewerkt. Ondanks de overvloed van de VOC-archieven en een redelijk aantal particuliere collecties, blijven zulke vragen van persoonlijke aard onbeantwoord. Zij zijn echter niet onbelangrijk. De bewindhebbers van de VOC waren geen full-time managers van wie het inkomen afhankelijk was van het wel en wee van de Compagnie; zij waren regenten, bestuurders, met particuliere politieke en financiële belangen. Wil de historicus hun houding begrijpen dan zal hij hen niet alleen als bewindhebbers, maar in hun totale bedrijvigheid moeten bestuderen. Steur koos een beperkter onderwerp: de voorstellen tot redres. Dat was gezien het archiefmateriaal een verstandige keuze, maar zij heeft haar beperkingen.

Zoals Van der Oudermeulen in zijn memories inzicht probeerde te geven in de baten en lasten van de Compagnie, analyseerde Steur de voorstellen tot redres. Hij gebruikte daarbij ook moderne methoden en hanteerde bijvoorbeeld een begrip als cash-flow. Zo ontkomt hij niet helemaal aan het gevaar het beter te willen weten dan de enkele hervormingsgezinde bewindhebbers zelve. Hij ontpopt zich als een moderne Van der Oudermeulen. Hij heeft het inzicht in de financiën van de VOC zeer verbeterd, maar de laksheid van bewindhebbers blijft duister. Zo schrijft Steur hen gebrek aan commerciële ervaring toe en dat zij minder op winst gebrand zijn geweest dan moderne ondernemers (195). Deze kwalificaties worden

evenwel niet met bewijzen gestaafd. Gegevens over ervaring van bewindhebbers en uitspraken van hen over winst ontbreken. Kortom, Steurs dissertatie is sterk in financiële analyse, maar zwak in het verklaren van het handelen van personen.

Steur heeft de vragen die hij stelde, beantwoord en voldoet daarmee aan de belangrijkste eis die aan onderzoek gesteld kan worden. Zijn belangrijkste conclusie is wel dat de oorlog van 1780-1784 voor de Compagnie fatale gevolgen heeft gehad. Dat was een punt van discussie dat nu met de cijfers in de hand beslecht is. De vijftig bladzijden bijlagen geven een schat aan informatie. Steurs betoog is helder en hij verdient met zijn uitgever lof voor de wijze waarop het cijfermateriaal werd afgedrukt. Een register maakt het boek toegankelijk. Samen met de dissertatie van Schutte over de ideeën van de Patriotten over de koloniën en die van Lequin over het personeel van de VOC zijn door Steur vele vragen over de ondergang van de VOC beantwoord, maar de politieke en financiële belangen van de regenten-bewindhebbers en hun commerciële mentaliteit zullen nog nader bestudeerd moeten worden.

H. K. s'Jacob

J. W. van Santé, ed., *Het dagverhaal van Aafje Gijsen 1773-1775* (Wormerveer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland, 1986, 463 blz., f85,-, ISBN 90 71123 08 1).

Er zijn maar weinig oude Nederlandse dagboeken overgeleverd; nog minder zijn er uitgegeven. Dagboeken van vrouwen vóór 1800 zijn al helemaal een zeldzaamheid. Achttiende-eeuwse dames van stand, smaak en cultuur schreven nog wel eens 'brieven'. Gewone vrouwen hielden misschien een kroniek van hun beroepsbezigheden bij, zoals van enkele vroedvrouwen bekend is. Uit piëtistisch-bevindelijke impuls hebben sommigen een spirituele autobiografie geschreven. Dat een jonge vrouw van amper 20 jaar een dagboek begint bij te houden moet destijds, rond het derde kwart van de achttiende eeuw, nog iets bijzonders zijn geweest. In het Zaanse doopsgezinde milieu waaruit onze Aafje Meyndersdr. Gijsen (1753-1781) afkomstig was, vindt men wel vaker de behoefte aantekening te houden van opmerkelijke voorvallen.

Op nieuwjaarsdag 1773 begint Aafje haar dagelijkse optekeningen. Van een speciale aanleiding daartoe blijkt niets; evenmin trouwens van de reden om op 22 september 1775 te stoppen terwijl het gebruikte cahier nog niet vol was. Het dagboek is niet uit introspectie voortgekomen. Aafje vermeldt haar dagelijkse doen en laten. Het wederzijdse afleggen van visites bij familie, buren en vrienden neemt daarin de grootste plaats in. Aafje leidt kennelijk het typische leven van een meisje uit de middelmatig welgestelde burgerklasse van houtzagers en molenbezitters: ze had lezen en schrijven geleerd. Af en toe nam ze clavecimbelles; Aafje verrichtte nu en dan braaf naaiwerk, maar ze deed ook graag een dansje mee en soms ook aan spelletjes. Van haar lectuur vangen we slechts zelden een glimp op: Richardson, Geliert, een spectatoriaal periodiek als *De Denker*. Min of meer geïnstitutionaliseerde conversatie nam haar tijd, naar het schijnt, voor een groot deel in beslag: theevisites, kraambezoeken, logeerpertijen van familie of handelsrelaties, kermissen, de zondagse kerkgang. Toertjes met de sjees, de boot of tochten per schaats brachten haar door heel Noord-Holland, het Gooi, Amsterdam en zelfs een keer naar de 'bollenstreek'. Zondagsavonds, om 9 uur, meldden zich nog al eens jongemannen voor een eerlijke vrijage. Meestal ging Aafje daarop in het geheel niet in — ze trouwde pas in 1780 met de weduwnaar Cor-